

WILLIAM JAMES'IN EGITIM ANLAYISI*

Çev: Yrd. Doç Dr. Celal TÜNER

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Her felsefi sistem, kesin ve tam olarak bir eğitim anlayışı ile sonuçlanır. William James'e göre insanî davranışa belli bir yön vermeyen her hangi bir iddia boş ve yararsızdır. Bununla beraber eğitim meselesinin filozofumuza göre özel bir öneme sahip olduğu görünüyor. Eğitim, teoriden pratiğe geçişi sağlayan farklı bir fonemendir. Eğitim, insanları, fikirlerin olaylar esnasında belli değişiklikleri belirlediğini göstererek değiştirir. Fakat eğer bütün bunların ötesinde Amerikalılar, köleliği kabul etmemek ve kendilerine sınır koymamak arzusunda iseler, William James'in felsefesi esyaların ezeli tamamlanmamışlığına inanç ile insan iradesinin insanın tarihinde rol oynadığı imkanına dayandığı için böylesi bir zihni düzene sahip olmada daha güçlü nedenlere sahiptir.

James için eğitim problemi, teorik bilimin basit bir uygulaması değildir. O, teorinin doğal ve mantıkî ve aynı zamanda orijinal sonucudur. Aslında James'in felsefesinin genel sonucu ihtimalî anlayışın etkin değerine yönelir. Ona göre insanlı veya insansız gerçek imkanların sonsuzluğu mevcuttur. Mesele bir yanda onlarda gizli imkanları uyandırmak, geliştirmek ve icra etmek için nasıl çalışacağını bilmek, diğer yanda ise bu sonsuz çokluk ortasında hangi seçimin uygun olacağı ve ne ölçüde onların gelişmesine doğrudan etkili olacağını bilmektir. Fakat bize göre problem imkandan gerçek varlığa geçen ve yaratılan bir varlık olarak insanın eğitimi problemidir.

James'e göre pedagojik problemler, felsefi araştırmanın doğal sonucudur ve bunlar eğitim ile eğitimin dayandığı teorik yargılar arasındaki ilişkiyi belirler.

Sayıları ne kadar çok olursa olsun bir çok sistemde eğitim, teorik bilimlerle ilgili ilkelerin mekanik uygulamalarına indirgenmeye eğilimlidir. Bizler, bilim ile sanat arasındaki fark üzerine boşuna vakit kaybetmişiz. Doğru bir ilke bulamadığımız için sanat, sans ve kuralların baskısı ile sans arasında kendisini çarpık görmüştür. James'e göre sanat, temelde bilimden farklı bir şeydir. Sanat, daha sümüllüdür. Her teorik yargı, her anlayış, gerçekliğin kısmî, az veya çok görünümü/yansıması iken sanatın ürünü bir

gerçekliktir. Bunların gerçekleşmelerine göre belirli şartları gösteren formüller ışığında canlı eylem, gerçekten yeni, reddedilmez, saf teori tarafından bilinmeyen *aprioriyi* içerir. Sanat, kendisini kavramların sans karmasına indirgemez. O, mekanizmin yaratıcı gücünü göstermek amacıyla boş hipoteze ve orijinallığın havasına belli şeyleri verecek bu yola indirgenemez. Ferdi olarak etkin ve aktif gerçek varlıklar vardır. Bu varlıklar, gerçekliklerini bilimin sınırlarını aşarak ve sansin kaprislerini engelleyerek gerçekleştirirler.

Diğer yandan aktif öznenin amacı olan ideal düzen ile orijinal eylemin gerçekleştirdiği düzen arasında çatışma yoktur. Tabiat kanunları, öznenin hiç bir zaman aşamayacağı engellerdir. Fakat bu engeller önünde bile özgür eylem için daima bir yer mevcuttur.

Bununla beraber eğitim, bilime özelde de psikoloji üzerine dayansa da o, ne bilimin basit bir uygulaması ne de fantezi ve kaprisin ayrılmasını amaçlayan bir uygulama değildir. Aksine eğitim, kelimenin tam anlamıyla bilimi akılcı ve özgürce kullanan bir sanattır.

William James'in eğitim anlayışı, bir problemin sonucunu başlangıç noktası olarak ele almaz. Eğer varlığımızın bir hedefi varsa ve eğer herhangi bir görev irademize baskı yapıyorsa, bunu *apriori* olarak biliyor muyuz? Tecrübeye inanan biri için tek mesru kalkış noktası, dikkatlerimize çarpan gerçekliktir. Fizikî hayatımızın düzeninde bu gerçeklik, vücutlu mekanizmden ruhu ayırır. Platon ve Aristoteles, insan ruhunun rasyonel kısmına öncelik vermiş iken, James fizyolojisi bu önceliği aktif kısma verir ve dolayısıyla fizyolojinin temelini biyoloji yapar.

İnsan eğitimi, öyleyse tüm bu şeylerin ötesinde olmalıdır. Bu anlamda eğitim, ferdi belli alışkanlıklarını bilimin yönlendirmelerine göre geliştirmeyi ve işletmeyi içerir.

En gerekli alışkanlıklarımız, açıktır ki organizmanın ve fizikî işlevlerinin muhafazası ve normal gelişimiyle alakalıdır.

Bununla beraber insanın orijinal olarak tek bir temele sahip olmadığı pek çok alışkanlığı kazanma yeteneğinin olduğunun farkına varmak önemlidir. Bu durum, farklı alışkanlıkların kazanılmasında yararlıdır. Her alışkanlık bir kuvvettir ve insan ne kadar çok kuvvete sahipse, o kadar çok eylemde bulunabilir, hayatını tümüyle yaşar. Biz, bu temel ilkeyi ortaya koyabiliriz: Tepkisiz kazanım olmaz, karşılıklı ifade olmaksızın izlenim olmaz. Çocuğa öğretilen her şey, belli bir alışkanlık için kalkış noktası olmalı ve organizmasını belli bir eylem için belirlemelidir.

Diger taraftan bu aliskanliklar, insana hakim olan felaketler degil, ona hizmet eden imkanlar, güçler olmalıdır. Egitimciler, ruhun esnekligini, uyumun gücünü, degisimi, kazanmayı ve önceligi olan tecrübeleri muhafaza etmeye dikkat etmelidirler. Aliskanliklariin çoklugu ve çeşitliliği, çocuklariin daha kolay islenebilir hale gelmesine katkıda bulunacaktır.

James'in ruhun üzerinde fizikî etki yoluyla belli zihni belirlemelere sebep olmak için bir otomat görüşünü benimseyerek ise başladığını görebiliriz. Bu zihni belirlemeler, Pascal'in meshur ifadesinin "Daima inandığın gibi hareket et, kutsal suyu iç, takdis ol, dogal olarak bu seni inandıracak ve sasirtacak" islevine benzer.

Pascal ile James arasındaki bu benzerliğe rağmen, aralarındaki fark büyüktür. Pascal, insanın aklının onu inanmaya götüreceği ama bununla beraber bunun gerçekleşmeyeceği bir durumu düşünür. Ona göre kalbin akla itaatini engelleyen tutkularıdır. Bu yüzden o, bu tutkuları zorla itaat ettirecek vasıtaları ve tutkuların ayartmalarını bosa çıkartacak olan zihnin yeniden yapılandırılmasını/onarılmasını arar. Pascal, bu bağlamda duygular üzerindeki eylemin tesirini kullanır. Kalbin arzularına karşı koyan maddi itaat alışkanlığı, onu uysal yapar ve aynı zamanda zihnini kullandırmaz. Zira safdil gönül hosnutlugu ve gösterişli kurnazlıkları kalbi yanlış yola sürükler.

James, Pascal'in aksine eğitimin ilk evresinde insani sadece bir otomat olarak görmez. O, kalbi aklın emirlerinden hariç tutacak ve onu otomat olarak göreceği metodu kabul etmez. James, insan otomatlığına plastiklik, güç ve mükemmellik gücü vermeyi amaçlar. Otomatta, belli imkanlar ve belli gizli kuvvetler vardır. Su ana kadar tek problem, bu imkanları uykularından nasıl uyandıracığımızı bilmek ve onları fizikî etkilere doğrudan yetenekli organik güçler olarak ifade edebilmek. Bu, mümkün olduğu kadar çok ve çeşitli fizikî yeteneklerin yaratılması meselesidir. Ahlaki eğilimler başka nerede aranmalıdır? İnsan hayatı, güçlerinin gem vurulmamış egzersizlerinden ve korumasından başka herhangi bir amaca sahip midir? Bu noktada bu problemler henüz ortaya çıkmamıştır ve bu yüzden James, eğer tecrübe onları ortaya koyarsa takip edeceğini söyler.

* * *

James'e göre organizmanın ve eylemin mekanik eğitimi, eğitimin ilk evresidir. Aslında insan ruhu açısından eğitim, ne kendisini nihaî ve tamamlanmış olarak gören tümüyle mekanik işleyişlerdir ne de bu işleyişler olabilir. Kim bilinçten bahsediyorsa, seçimden, uyum görüşüyle tercihten

bahsediyordur; bir fenomen, bir psikolojik biçim olur olmaz maddi durumların mekanik sonuçlardan farklı şeyleri ihtiva eder. Fakat bilincin daha çok ve daha uygun bir yolda seçmeye yönelerek kendini göstermeye başladığı da asıktır. Bu durumda bilinç, tecrübe, saf ve basit duygudan çok diğer aracı, yani fikri kullanır. Fikre veya bilincin belli bir durumunun zihni temsiline ve onun alışkanlık olan sonuçlarına sükûrler olsun, çünkü ego fikri farklı kılan bazı yararlı eylemleri, ilginin ona bağlanacağı diğer eylemlere transfer eder. Böylelikle o, seçimin gücü için yeni bir rahatlık ve elastikiyet sağlar.

İmdi, yeni rahatlık ve elastikiyet ile mekanizmin ötesine geçildiğinde, eğitimci insan oğlunun güç ve kemalini yükseltmek için bu değişik aracı tecrübeye kullanmayı önerir.

Fikir, bazı fevkalade işleyişleri mümkün kılar. O, ilkin geçmişin izlerini korumamıza, ikinci olarak su ana kadar bir imkan olan bazı yeni fenomenlerin bizde temsil edilmesine üçüncü olarak, geçmişin bu yeniliği anlaması için miras aldığımız kaynakların işletilmesine izin verir.

Bu yüzden fikir, yeni ile eski arasında, koruma ve yaratma arasında bağlantı halkasıdır. Onun vasıtasıyla insan, bilinçli hayatının ilk aşamasında üstün varoluşunun bir biçimini gerçekleştirmek için fizyolojik kaderinden kurtulur, ruhi mekanizmalarını kullanır; engel, şimdi vasıta olur.

Sadece organizmayı değil bununla beraber fikrin gücünü düşündüğümüzde, yani gözlem alanını genişlettiğimizde, parçadan bütünde gittiğimizde, tümün parçaya karşı koyduğunu görürüz ve bu durum, önerilebilen parçanın gizil düşüncesi olarak insan ruhunun doğru anlayışına yol alır. Fikrin hayatımızda oynadığı rol, fizyolojik mekanizmanın hiç bir şekilde inatçı olmadığını öğretir; aksine bu durum belli bir elastikiyeti ve daha geniş ve daha yüksek bir hayat için gerekli maddi şartlara kendini bazı ölçülerde ayarlamayı temsil eder.

Bu yüzden aklî ve zihni eğitim, doğal olarak fizyoloji ve mekanige ilavedir. Fizyoloji, insana fizikî mekanizmaya hakim olmayı öğretir. O, ayrıca yeni mekanizmaya göre zihnini özgür tutmayı sağlamayı öğretmelidir. Eşyanın doğal akışında zihin, sabit olmaya ve bu özgürlüğe karşı olmaya yönelir.

William James, eski kafalılığı (old-fogyism) zihnin kendiliğinden kronik derdi olan 'kabuk tutmak' olarak niteler. Eğer bu yeteneğin koruma ve yaratma arasında, bir aracı olarak etkili işlev görmesini arzuluyorsak onu korumak ve bu uğurda mücadele etmek önemlidir.

Farz edilen bir anda zihnimizde temsil edilen kavramlar, bize sunulan objeleri kavramamıza ve anlamamıza izin veren pek çok kalıptır. Fakat bize sunulan bu objelerin gerçek mahiyetlerini bir dereceye kadar anlamak ve belli yeni fikirleri onlardan çıkarabilmek için sadece farz edilen objelere en uygun kavramları seçmemiz yeterli değil aynı zamanda buna ilaveten henüz yapılmamış belli objeler tarafından talep edilen gerekli değişiklikleri yapmak için kavramların kendilerini de konu edinmeliyiz. Eski kafalı, kavramları üzerinde kontrolünü kaybeden bir adamdır. O, kavramları nasıl sınırlayacağını ve uyarlayacağını bilmez; onları düşünmek istediği objelere uygular ve sonuç olarak yeniyi eskiye indirgeyerek, yani onu inkar ederek anlar. Eğer sonuç olarak, zihin durumunun felsefi bir formunu oluşturacaksa, o, bilincin düzenini sözde bilim olarak adlandırarak onu mesru olarak kabul etmeye, yani bilinmeyenini bilinene, mümkünü verilene, geleceği geçmişe indirgemeye yönelir. Böylelikle o, sanatın ve eylemin varlığını bir göz boyama olarak düşünür. Oysa eylemin varlığı bir şeyin yaratılmasının verilene indirgenemediğine işaret eder. James, 'eski kafalılık, yaşlı insanlara güldüğümüz zihin aliskanlığıdır' der. Onlar sadece kendileri anlar ve kendilerinden bahsederler. Fakat yakından incelediğimizde, bu durumun her yasta görülebileceğini anlarız. Herhangi bir şeyi anlamaya kabiliyetsizlikleri ile yaşlı insanları aratmayan, fikirlerini darmadagin eden genç ve taze eski kafalılar vardır.

Zihni eğitim, temelde eski kafalılığı önleyici yaklaşımdır. O, bize zihnimizi mümkün sayıda yararlı kavramlarla zenginleştirmemizi ve aynı zamanda mümkün olduğu kadar bu kavramları uyarlamamızın bozulmamış ve dokunulmamış melekelerini sağlamayı, geçmişi geleceğin ilgisini oluşturacak yeni objelerde ifade etmeyi öğretir.

* * *

Bu, eğitimin ikinci evresidir. Zihni eğitim, henüz gerçekleşene uygun olarak belirlenen imkana, tamamiyle ideal sonuçlara uygun olan imkanı ilave eder. İmkanların bu yayılımı, fikrin semeresidir. Onun mahiyeti, olan ile olabilecek arasında bir aracıdır.

Bu ikinci safha son evre midir? Öyle olsa bile, biz yenilikler arasında bir tercih yapmaksızın yeni olanın askına, yeniyi araştırmaya niyetlenmeliyiz. Fikir bizatihi ona havale edilen meselelerden farklıdır. O, verilen kalıbına dönüşür ve böylelikle o, iyi ve kötü, düzen ve düzensizlik, adil ve adaletsiz gibi gerçekleşmeyi öğrenir. Fakat eylem askına eylem yüce bir amaç midir?

Eger eylem, insan durumunda yeteneklerinin mükemmelleseceğini fıldarsa, eyleme yönelen objeleri belirlemeyi arayamaz mıyız veya aramamalı mıyız?

Zihni eğitimin bizi yönelttiği bu problem, eylemlerimizin her biri hususunda bilincimizde hazır bulduğumuz bir kavramla, değer kavramıyla alakalıdır. İradenin gerçek bir değere sahip bu esyalara yönlendirilmesi insan eğitimin üçüncü evresidir. Bu evre, tam olarak söylersek, eylemin eğitimi veya ahlakın eğitimidir.

Bu eğitimin hareket noktası, her bilincin körlüğünün diğerlerinin bilincinde devam ettiği insan tabiatındaki fitrî illetleri tedavi etme çabasıdır. Bu, William James'in yürekten katıldığı ve sirayet edici sevkle öğrencilerine verdiği konferans konusudur: "On a Certain Blindness in Human Beings= İnsan(oglun)daki Belli bir Körlüğe Dair" (*Talks to Teachers*, s. 229). Biz diğerlerini kendimize göre yargılarız; onları anlamayız. İnsanların eylemlerinin gerekçelerini, hayata bakışlarını, şeref duydukları idealleri ve hayatlarıyla bağlantılandıkları hayallerini yanlış yargılarız. Bizim gibi yaptıklarını veya eski devirlerdeki moda barbarlığa göre kendilerini ifade ettiklerini söylemek için, sanki onların kalplerindeki gizli olayları açmalar veya açıkça görmüş gibi, bunların tamamıyla onların konuştukları ifadelerde bulunduğunu farz ederiz.

İnsan iddia ettiğinden hem daha iyidir hem de daha kötüdür. Bu durum, kendimizi bazen baskalarının yerine koymaktan daha ilginç olacaktır. Farkına varmalıyız ki doğru, iyilik, tek bir ferden kavrayamayacağı kadar çeşitli elemanlarıyla çok büyük ve çok zengindir ve bu yüzden gerçek bir değer, sahip olduğumuzdan farklı his ve anlayışlarda bulunabilir. Hemcinslerimize borçlu olduğumuz tolerans, bir lütf; bizim gibi düşünmeyenleri düzeltmek için uydurulan ceza ertelemesi değildir; o, kesin bir görev ve zorunluluktur. Tolerans, yanlış bir terimdir; bunun yerine biz sempati terimini kullanmalıyız. Sempati bilincin gözlerini açması, diğer şahısların bizden farklı olarak sahip oldukları değeri tanıması; tek bir ferden ötesindeki ideali anlamak için ortak çabanın mümkün olduğu kadar çok kişinin seslendirdiği bilinçli katılımıdır. Tekçi (monistik) bakış açısı, kendimiz gibi küçük ferdiyetçi olduğu için bu görüşe yabancıdır; oysa içinde yaşadığımız kainat çoğulcu bir kainattır ve onda sahip olduğumuz fırsat, sadece kendimizi geliştirme ve zenginleştirmeyi değil aynı zamanda eylemeyi ve yaratmamızı öğretir.

Öyleyse, sempati tam olarak nedir, diğerlerinin bilincindeki ask ve yardımı nerede aramalıyız? Zira bu kendimiz için arzu ettiğimizi baskası için arzu etmedikçe gerçekleşmez. Ahlakî değeri gerçekten oluşturan herhangi bir kesinlik belirlemek mümkün müdür, insan hayatına ne değer verir?

Eylemimizin amaçlı objesini uygun bir tarzda belirlemek çelşik bir girişimdir, zira böyle bir eylem, meseledeki objenin sadece görülen ve sonuçta bir obje olacağını sadece bir eylem değil aynı zamanda saf ve basit zihin olacağını farz eder. Fakat, eğer özgürlüğümüz kapris ve sanstan başka bir şeyse, onun taslagını bir az olsun tespit etmek mümkündür.

İki şey kesindir. İnsan hayatı kendi ölçütlerine göre değeri ele alan bir bilinç tarafından takdir edilebilir. Bu hayat ilk asamada, cesaret, feragat, niyet saflığı, sebat, iyi niyet gibi erdem olarak isimlendirilene göstermelidir. İkinci asamada bu hayat, bir ideal ugruna vakfedilmelidir.

Bunlara, bu iki üçüncü bir şart eklenmelidir: Bu iki durumun birbirine içten bağlı olması. Birinin ve diğerinin ayrı olarak alınmadığı hayat, muazzam bir hayattır. Idealsiz erdem, kahramanlık ilham etmez. Yalın olarak hırsli adam, erdemi gösterir ve bu yüzden bazı hainler feragate kabiliyetli olabilir. Aynı şekilde bir ideal anlayışı da serefsiz insana yetmez. Düşünce ve eylem arasındaki farklılığa bakın! Bizde olan düşüncelerimiz bizden daha fazla değil midir?

Hayata değer veren şey, erdemdir. Su ana kadar erdem, büyük bir illete hizmet etti: İnsanın ona kendisini vermesine, ona kendisini adamasına, kendisinden daha yüksek bir şeyi gerçekleştirmesine.

İmdi, ideal adını verdiğimiz, varolusun daha yüksek biçimini oluşturan şeyi araştırmaya devam edeceğiz mi ve erdem adını verdiğimiz eylemin şekilleri gerçekte nelerdir? Kesindir ki bu soruları devam ettirebiliriz, fakat bu sorulara nihai cevaplar aramak, bir bilimsel akilciliğin yaptığı gibi, tecrübe ve eylem felsefesinin alanında mevcut değildir. Hayat, sonsuz olarak bir problemdir ve öyle kalır ve bu yüzden de tedrici olarak çözülebilir.

Dipnot

* Çevirisini sunduğumuz makale *William James*, Emile Boutroux, New York, 1912 adlı kitabın 94-113 sayfaları arasındadır.